

BIT UMA: SVIJEST I NJEZINA STRUKTURA¹

Nekritički bismo mogli pretpostaviti kako bi bilo najbolje svijest razumjeti kao i svaku drugu pojavu. Uostalom, zar nismo u izravnom odnosu s vlastitom sviješću dok smo u budnom stanju i stanju sna, i što je jednostavnije od opisa vlastitih svjesnih doživljaja? Međutim, čini se kako to i nije baš tako jednostavno. Pokušate li opisati vlastitu svijest, uočite ćete kako je, u znatnoj mjeri, ono što činite opis predmeta i događaja iz vaše neposredne blizine. Opisujući svoje unutarnje tjelesne osjećaje, raspoloženja, emocije i misli, vi, naime, opisujete stvari koje svjesno opažate, opisujete vlastite sadržaje svijesti. Osvrnete li se po sobi i ugledate stolce i stolove, opisujući svoju svijest, vi ne opisujete ništa osim stolaca i stolova koje vidite i dojmata koji ostavljaju na vas. Čak i da opišete svoje svjesne misli o predmetima koji nisu predočeni ili događajima iz prošlosti, sve što imate reći o svojim svjesnim stanjima i dalje je govor o nepredočenim predmetima i prošlim događajima. Dio poteškoće pri opisu svijesti leži u činjenici što sama svijest nije predmet promatranja kao druge stvari, primjerice stolci i stolovi u vašoj blizini.

Prva poteškoća pri objašnjenju svijesti proizlazi iz jedinstvenog odnosa svijesti i promatranja. Mi ne možemo promatrati svijest na način na koji promatramo planine i oceane jer je jedini kandidat za promatranje sam čin promatranja. U samoj se svijesti ne može razlikovati promatranje i promatrana stvar, što je slučaj s drugim predmetima promatranja. Vidjet ćemo kako ovakva tvrdnja ima značajne posljedice i za samu nauku o introspekciji.

Druga poteškoća proizlazi iz nasljeđa duge filozofske tradicije koja odbacuje tretirati svijest kao dio svakodnevnog, prirodnog, „fizičkog“ svijeta u kojem živimo. Svijest se smatra nečim tajnovitim, nečim što je po strani ili onkraj svijeta, nečim što je odijeljeno od ostatka prirode, ali nije dio svakodnevnog fizičkog svijeta. S jedne strane, dualisti promatraju svijest kao metafizički zasebnu, nematerijalnu pojavu. A s druge strane, materijalisti odbacuju njezinu egzistenciju kao stvarnu i nesvodivu pojavu tvrdeći da uistinu ne

¹ Esej je preuzet iz: John SEARLE, „*The Essence of the Mind: Consciousness and Its Structure*“, u: *Mind, Language and Society. Philosophy in the Real World* (London: Orion Books Ltd, 1999.), 67 – 83.

postoji svijest uz „materijalne“ ili „fizičke“ procese opisane terminima trećeg lica. Kao što sam objasnio u drugom poglavlju, ja ne pristajem ni uz jednu od spomenutih pozicija. Mojim će se inzistiranje na tomu da je svijest nesvodiva pojava učiniti kako pristajem na dualizam svojstava, dok će se istodobnim inzistiranje na tomu da je svijest obična biološka pojava, kao što su probava ili fotosinteza, učiniti da pristajem uz materijalizam. Možda i nije iznenađujuće što sam od nekih autora okarakteriziran kao materijalist, a od drugih kao dualist. Izlaz iz ovako predstavljenog sukoba početnih pozicija, što je često slučaj i u filozofiji, zahtijeva *konceptualnu* reviziju. Problem nije u našem pristupu činjenicama. Problem je u skupu kategorija koje smo naslijedili za opis činjenica. S jedne strane, imamo model znanstvenog znanja kao znanja o „fizičkom svijetu“, a baštinici smo filozofske tradicije koja uči da svijest nije dio fizičkog svijeta. Kako smo vidjeli u drugom poglavlju, izlaz je u odbacivanju skupa kategorija – zapravo, odbacivanju zamisli o tomu kako s kategorijama „mentalno“ i „fizičko“ imenujemo međusobno isključive klase. Kad jednom shvatimo da je svijest biološka pojava, kao i svaka druga, tada ćemo naravno shvatiti da je svijest, u nekom smislu, potpuno „materijalna“. Svijest je dio naše biologije. S druge strane, svijest se ne može svesti na bilo koji proces fizičkih pojava opisivih samo u fizičkim terminima trećeg lica. Prema tome, čini se kako moramo odbaciti materijalizam. Rješenje nije u odbacivanju golih činjenica, nego u zamjeni kategorija kako bismo shvatili da je svijest istodobno potpuno materijalna i nesvodivo mentalna pojava. A to znači, jednostavno je potrebno odbaciti tradicionalne kategorije „materijalnog“ i „mentalnog“ na način na koji su primjenjivane u kartezijskoj tradiciji.

TRI POGREŠKE O SVIJESTI

Prije nego što pokušam objasniti strukturu svijesti, želim započeti tako što ću izložiti i korigirati nekolicinu standardnih pogrešaka o prirodi svijesti koje se uvriježeno javljaju u našoj filozofskoj tradiciji i gotovo se čine endemski rasprostranjene u našoj filozofskoj kulturi.

Kao prvo, činjenica o tomu da svijest ima subjektivan način postojanja mnoge je vodila k pretpostavci kako moramo imati neku posebnu vrstu sigurnosti kad govorimo o spoznaji vlastitih svjesnih stanja. Poznato je kako je Descartes ustvrdio da imamo apsolutnu

sigurnost kad govorimo o vlastitim svjesnim stanjima. U vezi s njima mi ne možemo griješiti, te iz tog razloga naše su tvrdnje o vlastitim svjesnim stanjima „nepopravljive“, što znači da ne mogu biti ispravljene naknadnim dokazima. To mi se čini pogrešno. Kao što sam već i pokazao, zaista postoji asimetrija između načina mogega pristupa vlastitim svjesnim stanjima i načina vašeg pristupa mojim svjesnim stanjima. Ali to ne implicira da pogreška u vezi s vlastitim svjesnim stanjima nije moguća. Naprotiv, čini mi se da ljudi često iznose pogrešne sudove o svojim vlastitim svjesnim stanjima. Odbacuju prigovor da su zavidni u situacijama u kojima je to svakom promatraču očito. Također iznose kako imaju čvrstu namjeru učiniti nešto, iako je, opet, svakom vanjskom promatraču očito da im takva namjera nedostaje. Kako je moguća pogreška o vlastitim svjesnim stanjima? Postoji nekoliko različitih dimenzija mogućnosti pogreške, a ja ću ukratko spomenuti samo četiri.

Samoobmana je prvi način moguće pogreške o vlastitim svjesnim stanjima. Jednostavno se obmanjujemo u vezi s vlastitim svjesnim stanjima jer se previše bolno suprotstaviti svojoj ljubomori, odbojnosti, slabosti itd. Čak i samima sebi ne priznajemo naše najsramotnije osjećaje i stavove.

Jednostavno je izvesti filozofski „dokaz“ o nemogućnosti samoobmane, ali budući da svi znamo da je moguća, nešto je pogrešno u dokaznom postupku. A dokaz glasi ovako: da bi A obmanuo B u vezi s propozicijom p , A mora vjerovati da p i namjerno izazvati kod B uvjerenje da $ne-p$. Ali u slučaju kad je $A = B$ to je nemoguće jer A mora prestati vjerovati u p i $ne-p$ budući da predstavlja proturječje. Pokazati da samoobmana zahtijeva nesvjesne mentalne procese, odgovor je na ovakav dokaz te ujedno i prevladavanje paradoksa. Možete svjesno vjerovati i iskreno tvrditi da namjeravate prestati pušiti dok, naime, nesvjesno znate da to ne namjeravate. To je priroda samoobmane. Prema tome, vi svjesno tvrdite da p , a nesvjesno znate da $ne-p$, i čak ne želite svjesno ni prihvatiti znanje o $ne-p$.

Pogrešna interpretacija je, uz samoobmanu, drugi izvor pogreški o vlastitim svjesnim stanjima. Primjerice, u trenutku preplavljenosti emocijama možete iskreno pomisliti da ste zaljubljeni, ali kasnije uočavate da ste pogrešno interpretirali svoje osjećaje jer je bila riječ o emociji kratkotrajne zaljubljenosti.

Treći, i vjerujem najčešći, izvor pogreške o vlastitim mentalnim stanjima povezan je s drugim. Mnoga su naša mentalna stanja

konceptualno vezana s našim ponašanjem pod određenim opisima. Prema tome, ako kažem da imam čvrstu i bezuvjetnu namjeru učiniti nešto, sve dok ne pokažem bilo kakvu dispoziciju da učinim stvar koju navodno i nastojim učiniti, može se razložno sumnjati jesam li namjeru ispravno pripisao samom sebi. Ukratko, pogrešno je pretpostaviti postojanje jasne odijeljenosti između verbalnih kategorija primjenljivih na svijesti i kategorija primjenljivih na naknadno ponašanje. Mnogi važni mentalni koncepti, kao što su nastojanje, odlučivanje ili izvršavanje radnji, zapravo se podjednako pridaju i kategorijama svjesnih stanja i naknadnom ponašanju. Primjerice, mislimo da smo stvarno odlučili prestati pušiti, smršavjeti, više raditi ili napisati knjigu, ali naše nam naknadno ponašanje dokazuje suprotno.

Ako intencionalno vršim radnju pisanja knjige, onda je to naravno svjesna aktivnost koja ima i različite fizičke aspekte, za razliku od same misli o pisanju knjige. Da bih napisao knjigu, moram nešto i učiniti. Na određeni način moram pokrenuti svoje tijelo ako želim napisati knjigu.

Četvrti oblik pogreške o vlastitim svjesnim stanjima je nepozornost – jednostavno ne pridajemo dovoljno pozornosti načinima na koje naša svijest funkcionira. Primjerice, mislimo kako smo čvrsto odani nekom političkom stavu, ali tijekom godina otkrijemo, a da nismo čak ni primijetili, kako su se naše političke sklonosti promijenile. Stoga je pogrešno pretpostaviti kako je naše znanje o našim vlastitim svjesnim stanjima sigurno i nepopravljivo.

Sklonost k drugoj pogrešci u vezi sa sviješću u našoj filozofskoj tradiciji, a vezana uz pogrešku o nepopravljivosti, proizlazi iz gledišta o tomu kako su vlastita svjesna stanja spoznatljiva nekom posebnom sposobnošću – nekom vrstom unutarnjeg mentalnog viđenja – koje nazivamo „introspekcija“. Kao što sugerira i sama morfologija riječi, pretpostavljamo kako introspekciju razumijemo koristeći se modelom viđenja. Smatramo da spoznajemo vlastita svjesna stanja nekom posebnom vrstom unutarnjeg oka. Mi „gledamo unutra“, tj. mi pokrećemo unutarnje oko naših sposobnosti „gledanja“ „unutra“, u vlastita svjesna stanja, kako bismo ih promatrali. To mi se također čini pogrešno, a razlog mi se pogreške čini jednostavnim. Model viđenja zahtijeva razlikovanje samog čina promatranja i promatranog predmeta. Ako gledam stolac, onda u činu promatranja postoji razlika između stolca i doživljaja promatranja stolca. U samim doživljajima takva razlikovanja ne postoje. Primjerice, ako doživljavam bol, ne

mogu razlikovati samu bol i njezinu percepciju. Drugim riječima, ne mogu uvesti razliku koja će model viđenja učiniti funkcionalnim, razliku između doživljaja promatranja i promatranog predmeta. Iz tog razloga smatram da je pogrešno pretpostaviti kako je „introspekcija“, kao neka posebna sposobnost unutarnje percepcije prema modelu viđenja, ispravan način razumijevanja naših svjesnih stanja i načina njihove spoznaje.

Treća, i možda najsuptilnija, uvriježena pogreška koja proizlazi iz naše filozofske tradicije o svijesti je doktrina prema kojoj sva naša stanja svijesti zahtijevaju i *samosvijest*. Dva su načina interpretacije doktrine o tomu da su sva svjesna stanja ujedno i samosvjesna, a oba mi se čine pogrešnim. Prema prvoj interpretaciji, bilo čega da sam svjestan, svjestan sam sebe, budući sam svjestan same stvari. Mislim da je svima jasno kako je ovakva interpretacija pogrešna. Ja često, misleći nešto, jednostavno mislim samo o tomu, a ne mislim o sebi kao onomu koji misli nešto. Da bi svjesno biće posjedovalo svjesno stanje, ne moraju sva svjesna stanja imati svjesnost drugog reda/second-order awareness. Drukčija i potpuno različita interpretacija doktrine samosvijesti je da se sama svjesna stanja odnose prema vlastitoj djelatnosti kao svojem intencionalnom predmetu. Primjerice, prema takvoj teoriji, dok gledam kroz prozor i promatram prizor Pacifičkog oceana, ja kao dio predmeta svoje percepcije moram imati i samu percepciju. Uz svjesnost o opaženom predmetu moram imati i svjesnost drugog reda o samoj percepciji. To mi se također čini pogrešnim. Doista postoje slučajevi kad usredotočim svoju pozornost na sam čin promatranja, a ne na opaženi predmet. Tako primjerice i impresionisti često iznose kako slikajući usredotočuju svoju pozornost na doživljaj predmeta, a ne na same predmete. Takvi slučajevi doista postoje, ali ne možemo smatrati dijelom definicije, dijelom samog koncepta svjesne percepcije – da će se takva samo-svijest pojavljivati u svakom slučaju.

STRUKTURALNA SVOJSTVA SVIJESTI

Do sada sam argument prvog poglavlja morao promatrati negativno. Uglavnom sam nastojao reći što svijest nije. Sada želim reći neke stvari o tomu što svijest jest. Najbolji je način jednostavno nabrojiti važna svojstva svijesti, a ja ću se, radi jasnoće, ograničiti na deset glavnih.

1. Najvažnije svojstvo svijesti, na koje sam već svratio pozornost, *ontološka je subjektivnost*. Sva svjesna stanja postoje samo ako ih

doživljava neko svjesno biće. To je svojstvo koje je generacijama vodilo filozofe u pokušaju opisa posebnog karaktera svijesti. U doslovnom smislu riječi, to je svojstvo svijesti vodilo mnoge materijalističke filozofe u nastojanju odbacivanja postojanja svijesti, svojstvo svijesti koje ju je znatno otežalo uskladiti s našim općim znanstvenim svjetonazorom.

2. Drugo je svojstvo od krucijalne važnosti za razumijevanje svijesti: svijest nam se pojavljuje u *integriranom obliku*. Ne osjećam samo pritisak cipele na stopalu, misao o filozofskom problemu, zvuk prometa u pozadini i pogled na brda u daljini, nego sve to doživljam kao dio jednog integriranog, pojedinačnog doživljaja. Sposobnost povezivanja različitih podražaja, koji podražavaju moje tijelo preko osjetnih živčanih završetaka i povezuju ih u integriran, koherentan perceptivni doživljaj, izvanredna je sposobnost mozga, ali trenutačno ne znamo kako to mozak čini. S neurobiološkog gledišta, vrijedna pažnje je činjenica da iznimnu raznolikost osjetilnih podražaja koje prima – podražaja optičkog sustava navalom fotona na fotoreceptivne stanice u trenutku promatranja, perifernih živčanih završetaka somatosenzornog sustava pri dodiru predmeta, olfaktornog i slušnog sustava stimuliranog izvanjskim iritacijama – mozak pretvara u pojedinačni, integriran svjesni doživljaj. Takva integracija, više od bilo čega drugoga, ne dopušta gledište o postojanju različitih vrsta svijesti, ili različitih značenja riječi *svijest*. Doista, postoji razlika između mišljenja i osjećanja, ali osobita je stvar u vezi sa sviješću da se mišljenje i osjećanje istodobno događaju u istom polju svijesti. Sada razmišljam o filozofskim problemima i istodobno osjećam blagu bol u nožnom prstu. Istina je da se radi o dva različita svjesna stanja, ali oba su dio pojedinačnog, integriranog polja svijesti – jednog sveukupnog svjesnog doživljaja.

Čini mi se da se integracija svijesti javlja u dva oblika. Kao prvo, postoji nešto što možemo nazvati „vertikalna“ integracija: sva su naša svjesna stanja u danom trenutku sjedinjena u pojedinačno, integrirano polje svijesti. No, tijekom vremena, očuvanje integriranosti naših doživljaja zahtijeva barem minimum kratkotrajnog pamćenja. Ne bih mogao imati svijest o koherentnoj misli da na njezinu početku i kraju misao nije bila dio pojedinačnog, integriranog polja svijesti

povezanog s pamćenjem. Izrazimo to jasnije: bez pamćenja nema organizirane svijesti. Za razliku od vertikalne integracije, to bismo svojstvo mogli nazvati „horizontalnom“ integracijom. Ako promišljamo o vremenu kao horizontalnom kretanju s lijeva na desno, onda nam ova metafora omogućuje spoznati kako je riječ o drukčijoj vrsti integracije u odnosu na trenutnu vertikalnu integraciju svjesnog polja.

Jedan je od najboljih načina istraživanja svijesti istraživanje njezinih oštećenja, istraživanje njezinih patologija. A u obje su dimenzije svijesti, i horizontalnoj i vertikalnoj, vidljiva oštećenja. Kalostomirani pacijenti pokazuju oštećenja u vertikalnoj integraciji. Pacijent s moždanim oštećenjima koja stvaraju deficite u kratkotrajnom i ikoničkom pamćenju najbolje prikazuje oštećenja horizontalne integracije.

Kalostomirani pacijenti su najbolji primjeri oštećenjâ u integriranoj svijesti. U takvim se slučajevima pacijentima s ozbiljnim oblicima epilepsije uklanja *corpus callosum*, tjelesno tkivo koje povezuje dvije polovice mozga. Takvi slučajevi pokazuju da pacijenti imaju dva međusobno neovisna središta svijesti, a njihova je međusobna komunikacija nepotpuna. Tako je u poznatom eksperimentu kalostomiranom pacijentu pokazana žlica koju vidi lijevim okom, a koje je povezano s desnom stranom mozga. Nakon toga mu je postavljeno pitanje: „Što vidite?“ Njegova jezična sposobnost je na lijevoj strani mozga, a s lijevom stranom mozga pacijent uvjerenog odgovara: „Ne vidim ništa.“ Nakon toga, svojom lijevom rukom, koju kontrolira desna strana mozga, kojom zapravo vidi žlicu, poseže i grabi ju. Nakon niza provedenih eksperimenata nema sumnje o valjanosti kliničkih podataka. U ovakvim slučajevima pacijenti pokazuju prekide vertikalne integracije.

Također je izvedeno mnogo eksperimenata koji su pokazali da pacijenti s određenim vrstama moždanih oštećenja ne mogu imati pravilno posložene sekvence svjesnih stanja jer su izgubili sposobnost organizacije svojih doživljaja putem pamćenja. Tipičan je primjer pacijent koji pati od Korsakova sindroma, pacijent koji je nakon što se predstavio liječniku s njim obavio i kratki razgovor. Nakon što se liječnik, pošto je napustio ordinaciju, vrati za nekoliko trenutaka, pacijent ga ne prepoznaje. Pacijentovo pamćenje je nedovoljno da bi posložilo

neprekidni niz sekvenci vlastitih svjesnih stanja.

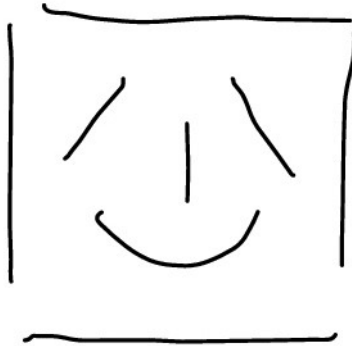
O integraciji polja svijesti reći ću nešto više u sljedećem dijelu.

3. Najvažnije svojstvo svijesti za naše preživljavanje u svijetu jest to što nam svijest omogućuje pristup svijetu, a ne samo vlastitim svjesnim stanjima. Dva načina na koja to čini su: kognitivni način kojim prikazujemo kakve su stvari i volitivni ili konativni način kojim prikazujemo kakve bismo voljeli da stvari budu ili kakvima ih pokušavamo učiniti. U sljedećem ću poglavlju nešto više raspravljati o spomenutim načinima, ali za sada želim samo svratiti pozornost na činjenicu da je svijest u bitnome vezana uz *intencionalnost*. Postoji mnogo nesvjesnih intencionalnih stanja i mnogo svjesnih stanja koja nisu intencionalna, ali postoji bitna veza između svijesti i intencionalnosti u sljedećem smislu: pridavanje mentalnog stanja svjesnom biću ili je pridavanje svjesnog stanja ili pridavanje stanja takve vrste stvari koja bi mogla biti svjesna. Prema tome, primjerice, ako kažem da „Jones vjeruje da je Clinton predsjednik Sjedinjenih Američkih Država“, to čak mogu reći i kad Jones čvrsto spava. Ali ono što mu u ovom trenutku pridajem, nije trenutačno svjesno uvjerenje da je Clinton predsjednik, nego moždani kapacitet koji mu omogućuje posjedovati svjesno uvjerenje o tomu da je Clinton predsjednik. Postoji mnoštvo „nesvjesnih mentalnih stanja“, ali nesvjesno stanje je *mentalno* samo zbog njegove sposobnosti da u principu producira svjesno mentalno stanje. Moram reći „u principu“ jer nesvjesno mentalno stanje može *zapravo* biti nedostupno svijesti zbog moždanog oštećenja, potiskivanja ili drugih razloga. No, takva stanja moraju biti takve vrste da mogu biti svjesna.
4. Čini mi se da je važno svojstvo svijesti i to što nam se sva vlastita svjesna stanja pojavljuju u nekom stanju *raspoloženja*. Uvijek smo u nekom stanju raspoloženja, čak iako ih ne imenujemo kao „ushićenje“ ili „depresiju“. Primjerice, sad nisam osobito ushićen, a ni osobito deprimiran. Uostalom, nisam čak ni „bezzvoljan“. Ipak, osjećam nešto što bismo mogli nazvati određenom kvalitetom doživljaja. Ta kvaliteta je ono što mislim pod riječju stanje raspoloženja. Svako je vaše svjesno stanje na neki način doživljeno. Ta je činjenica još jasnija tijekom dramatičnih promjena raspoloženja. Ako iznenadno primim loše vijesti koje me deprimiraju, ili primim neke iznimno

dobre vijesti koje me ushićuju, potpuno sam svjestan promjene svojega raspoloženja.

5. U svojim nepatološkim formama svjesna su stanja uvijek *strukturirana*, što predstavlja peto svojstvo svijesti. Na najdramatičnije nam primjere takvih stanja ukazuju geštalt psiholozi. Uz mnoge druge stvari, pokazali su nam i to da će mozak čak i vrlo nestrukturirane podražaje strukturirati u koherentnu figuru. To nam je jasno u slučaju promatranja u kojem strukturiramo naše svjesne doživljaje u koherentne cjeline, premda sam mišljenja kako isto vrijedi i za druge perceptivne modalitete i svijest općenito.

Razmotrimo sljedeći primjer:

Prikazane crte na stranici ne prikazuju ljudsko lice, ali mozak podražaje strukturira na način da ih *vidite kao* ljudsko lice. Doista postoje dva aspekta geštalt strukture. U jednom aspektu mi naše doživljaje strukturiramo u cjeline, ali u drugom aspektu mi uvijek imamo svoje doživljaje intencionalnih predmeta kao figure u pozadini. Tako, primjerice, sada vidim knjigu u pozadini stola. Stol vidim u pozadini poda, a pod u pozadini sobe, sve dok ne dospijem do vidokruga svojih svjesnih doživljaja.

6. Šesto svojstvo svijesti predstavlja njezino pojavljivanje u različitim stupnjevima *pozornosti*. U svakom svjesnom doživljaju moramo razlikovati žarište i periferiju naše pozornosti unutar polja svijesti, a obično smo u mogućnosti, kad poželimo, skrenuti našu pozornost. Primjerice, sada mogu svratiti pozornost na zaslone svojeg kompjutera u koji gledam, a zanemariti pritisak tijela na stolac. Striktno govoreći, nisam *nesvjestan* pritiska svojega tijela na stolac, nego je dodir samo

na periferiji moje svijesti. Činjenica da se periferna svijest ne poistovjećuje sa sviješću, pokazano je činjenicom da sam u mogućnosti skrenuti pozornost s kompjutorskog zaslona na pritisak svojega tijela na stolac te na taj način skrenuti pozornost s onog što je bilo na periferiji u žarište. Metafora se reflektora ovdje čini gotovo neizbježnom. Pozornost je kao i svjetlo čiji svjetlosni snop mogu okrenuti s jednog dijela svojeg svjesnog područja prema drugom dijelu.

7. Sedmo svojstvo naših svjesnih stanja, vezano, ali ne i istovjetno s razlikom između žarišta i periferije, a generirano različitim stupnjevima pozornosti, u tome je što se svjesna stanja obično pojavljuju s *osjećajem svoje vlastite situiranosti*. To ću svojstvo nazvati *graničnim uvjetima* svijesti. Svako se naše svjesno stanje pojavljuje s osjećajem vlastite lokacije u prostoru i vremenu, premda sama lokacija nije intencionalni predmet naše svijesti. Tako, primjerice, obično sam svjestan koje je doba godine, u kojoj se državi i gradu nalazim, je li vrijeme za doručak ili večeru. Na sličan sam način svjestan činjenice tko sam i koje sam zemlje državljanin. I opet podsjećam, kao i u slučaju mnogih svojstava svijesti, da je možda najbolji način istraživanja graničnih uvjeta svijesti razmotriti patološke primjere. U nekim oblicima gotovo vrtoglave dezorijentacije pojedinci se neočekivano ne sjećaju koji je mjesec ili gdje se trenutačno nalaze.
8. Sljedeće svojstvo naših svjesnih doživljaja je njihovo pojavljivanje u različitim stupnjevima *prepoznatljivosti*. Mi stvari doživljavamo u kontinuumu, u spektru koji se proteže od prepoznatljivog do neprepoznatljivog. Ušavši u svoju sobu, sve predmete doživljam kao prepoznatljive. Uostalom, kad se nađem i u potpuno nepoznatom okruženju, kao što je džungla ili selo u udaljenom dijelu svijeta, koliko mi se god kuće i ljudi činili nepoznatima, i dalje su to za mene kuće, mjesta stanovanja, a ljudi su i dalje ljudi. Slikari nadrealizma nastoje prekinuti taj osjećaj prepoznatljivosti, ali čak i u njihovim slikama troglava žena je i dalje žena, a mekani sat i dalje sat. Iznimno je teško napustiti gledište o prepoznatljivosti vlastitih svjesnih stanja, a to proizlazi iz činjenice intencionalnosti, naime, činjenice da se sve mentalne reprezentacije prikazuju pod određenim aspektom. Aspekti pod kojima opažamo stvari, kao što su kuće, stolci, ljudi, automobili itd., aspekti su koji su nam poznati.

Prepoznatljivost je skalarna pojava. Stvari doživljavamo kao više ili manje prepoznatljive.

9. Karakteristika je naših svjesnih doživljaja što se obično ne odnose na svoje vlastite djelatnosti. Naš doživljaj nikad nije izoliran, nego se uvijek odnosi na druge doživljaje. Svaka nas misao podsjeća na druge misli. Svaki naš pogled referira se na stvari koje nismo vidjeli. To svojstvo nazivam *prelijevanje*. Dok u ovom trenutku gledam kroz prozor, vidim kuće i ljude, a vidim ih u kontekstu svojih prethodnih doživljaja. Odmah se u vlaku svojih misli pitam o tomu tko su ti ljudi, kako me te kuće podsjećaju na druge kuće koje sam već vidio, a iz tih se misli prelijevaju druge misli.
10. Svjesna su stanja uvijek u nekoj mjeri *ugodna ili neugodna*. Za svaki se svjesni doživljaj uvijek može postaviti pitanje: Jesi li u tomu uživao? Je li bilo zabavno? Jesi li bio sretan, nesretan, jesi li se dosađivao, je li bilo zanimljivo, jesi li se zabavio, jesi li ogorčen, bijesan, zadovoljan, zgrožen ili jednostavno indiferentan? Kao i u slučaju prepoznatljivosti, dimenzija ugone i neugode je skalarna dimenzija. Svjesni se doživljaji svrstavaju prema različitim stupnjevima ugodnosti i neugodnosti, i naravno, isti svjestan doživljaj može imati ugodne i neugodne aspekte.

POLJE SVIJESTI I PROBLEM POVEZIVANJA

U ovom sam poglavlju govorio tako kao da svaki dio sveukupnosti nečije svijesti čine različiti komadići. Ovakav nam je način mišljenja, mislimo li o cjelini kao sastavnici svojih dijelova, iznimno koristan i prirodan u bavljenju drugim problemima, tako da nismo ni svjesni u kojoj mjeri može biti neprikladan kad je riječ o svijesti. Primjerice, mislite li da svijest, vaše trenutačno svjesno polje, čine različiti elementi – vaša percepcija stolca preko puta, vaš osjećaj odjeće na vratu, pogled na stabla i nebo kroz prozor, zvuk strujanja koje se pojavljuje – tada se suočavate s nizom ozbiljnih problema. Najpoznatiji je primjer kad ste suočeni s problemom koji sam spomenuo u prethodnom poglavlju, o tomu kako mozak može objediniti različite elemente u pojedinačan, integriran svjesni doživljaj. O takvu se problemu, u neurobiologiji poznatom kao „problemu povezivanja“, uglavnom raspravljalo u pogledu viđenja. Kako vizualni sustav, koji posjeduje elemente specijalizirane za boju, crte, kutove itd., povezuje sve te

različite podražaje u integriran vizualni doživljaj nekog predmeta kao što je stol preda mnom? No, problem je i općenitiji, a datira od Kanta koji je ispravno uočio da je općeniti problem svijesti, a uostalom Kant je toj pojavi nadjenao i neprivlačno ime: „transcendentalno jedinstvo apercipije.“

Možda u trenutačnim raspravama o problemu povezivanja o svijesti mislimo na pogrešan način. Ne postoji dovoljno dobar razlog pretpostaviti da je jedinstvo svijesti stvar kombiniranja elemenata, da je svijest, kao što su auto ili kuća, sastavljena od niza zasebnih komponenti. Pogledajmo stvar drukčije. Umjesto da počnemo od mojih trenutačnih stanja potpuno svjesne, pozorne svijesti, zamislimo da se postupno budim u mračnoj sobi bez zvuka. Pretpostavimo da postupno postizem stanje potpune budnosti, ali bez bilo kakva perceptivnog doživljaja. Soba je u potpunom mraku i bez zvuka. Niti što kušam, niti što mirišem. Ako se koncentriram, mogu se usredotočiti na težinu svojega tijela na krevetu i propriocepciju različitih dijelova tijela. No, uz to, moju svijest čini svjesno polje ispunjeno samo sekvencama mojih svjesnih misli. Čini se da problem povezivanja, za ovako prikazanu svijest, više ne predstavlja problem s kakvim smo se suočavali. Ne postoji pitanje o povezivanju različitih elemenata ako o svijesti mislimo kao o praznom polju. Takoreći, elementi su već povezani, povezivanje je besplatno. Sada, pošto ustanem i počnem se kretati uokolo, uključim svjetla, radio, operem zube itd., primamljivo je pomisliti kako se na ovom polju pojavljuju različiti doživljaji. Kazališna je metafora gotovo neizbježna. O svijesti mislimo kao nekoj vrsti pozornice ili proscenija na kojem se pojavljuju različiti likovi kao elementi svijesti. Ali, da ponovimo, mislim da ovo nije ispravan način mišljenja. Počeo bih s homunkulus pogreškom – pogreškom kojom se pretpostavlja da sve moje doživljaje drži mala osoba u mojoj glavi – koja se čini gotovo neizbježnom ako smatramo da je naša svijest pozornica na kojoj se smjenjuju različiti doživljaji, jer tko bi osim homunkulusa gledao glumce na pozornici?

Pokušajmo pobliže istražiti metaforu polja. Mislimo li o svijesti kao otvorenom polju, tada će promjene u mojim svjesnim stanjima predstavljati ispućenja i nasipe polja. Modifikacije i varijacije u strukturi polja mislim da predstavljaju ispravnu metaforu za razumijevanje toka naših svjesnih doživljaja. Ako sada mislimo o svijesti kao prostranom polju, a o određenim percepcijama, mislima, doživljajima itd., kao varijacijama i modifikacijama u strukturi polja,

tada uklanjamo problem povezivanja s kojim smo se suočavali prije. Ne pitamo više o tomu kako je svijest integrirana. Od početka je integrirana samom definicijom. Ništa nije svjesno, a da nije dio integriranog polja svijesti. Prema tome, ne postavljaju se dva pitanja: Kako mozak uzrokuje svijest i kako ju integrira? – nego samo jedno. Odgovor na pitanje kako mozak uzrokuje svijest, već je dan u odgovoru na pitanje kako mozak producira integriranu svijest.

Problem povezivanja i dalje ostaje problem za određene perceptivne modalitete. Kako se različiti perceptivni podražaji povezuju u doživljaju određenog predmeta? Ali problem povezivanja više uopće ne postoji za strukturu svijesti općenito jer svijest nam se, po definiciji, pojavljuje već integrirana.

Tu tvrdnju možemo i bolje razumjeti ako se vratimo na primjer kalostomiranih pacijenata. Smatramo li da kalostomirani pacijenti imaju dva središta svijesti, ne smatramo da je pojedinačna svijest podijeljena u dvije svijesti, nego smatramo da se radi o dva odvojeno integrirana svjesna polja. Nezamislivo je da bi mogao postojati element svijesti koji je dezintegriran. To jest, nezamislivo je da mi se vlastita svjesna stanja pojavljuju kao simultani nizovi odvojenih elemenata jer ako su svi elementi odmah dio moje svjesnosti o svijesti, onda su svi dio jednog svjesnog polja. Ako ćemo, s druge strane, misliti, primjerice, o sedamnaest elemenata od kojih svaki ima vlastito postojanje, onda mislimo o sedamnaest svijesti, a ne o jednoj svijesti sa sedamnaest elemenata. Mogu zaključiti kako je metafora polja bolja za opis strukture svijesti od metafore „povezivanja komadića“, metafore koja se dobro primjenjivala u drugim područjima znanstvene i filozofske analize.

SVIJEST I VRIJEDNOST

Svaki mi se pokušaj opisa svijesti, svaki pokušaj prikaza o tomu kako se svijest u cjelini uklapa u svijet, čini neodgovarajućim. Ne samo što izostavljamo činjenicu da je svijest važno svojstvo stvarnosti nego da je u određenom smislu svijest *najvažnije* svojstvo stvarnosti jer sve druge stvari poprimaju vrijednost, važnost, zaslugu ili cijenu samo u odnosu sa sviješću. Ako vrednujemo život, pravdu, ljepotu, preživljavanje, reprodukciju, to je samo iz razloga što postoje svjesna bića koja stvarima pridaju vrijednosti. U javnim sam raspravama često izazvan tako da moram reći zašto sam mišljenja da je svijest

važna. Svaki je odgovor uvijek patetično nedovoljan budući da sve što je važno, svoju važnost zadobiva u odnosu sa sviješću. Što se tiče odnosa sa svijetom, važno svojstvo svijesti je njezina bitna povezanost s intencionalnošću, a u sljedećem poglavlju bavimo se strukturom intencionalnosti.

Prijevod: Igor Žontar